

# Latviskais pirts rituāls

*Pirts Rūķa stāsti*

## **Latviskais pirts rituāls**

*Pirts Rūķa stāsti*

©Ričards Batarags

pirts.rukis@gmail.com

Ilustrācijas:

©Klinta Roga – 52., 53., 54. lpp.

©Suomen Saunaseura (Somijas pirts biedrība) – 12., 77., 78., 79. lpp.

<http://www.termorelax.com> – 13. lpp.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Sauna> – 88. lpp.

Foto:

©Valts Kleins – vāka fotogrāfija, “Meņģeļu” dūmu pirtiņa brāļu Jurjānu memoriālajā muzejā

©Dainis Jansons – 64., 69. lpp.

<http://www.ilgi.lv> – 73. lpp.

©Baiba Bataraga – 48., 49., 56., 58., 59., 60., 61., 84. lpp.

©Ričards Batarags – 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22. lpp.

Kā jau tas piederas latviešu pirts tradīcijām, arī šīs grāmatas tapšanai savu roku ir pielikušas gan Māra, gan Laima:

Grāmatas maketu veidojusi Māra Skudra

Grāmatas iespiešanu organizējusi Laima Baumanē - Buholca

Bātciems, 2012

# Saturs

Ievads.....	4
Vēstures liecības.....	7
<i>Latviešu pirts rakstos.....</i>	7
<i>Pirts Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā.....</i>	14
Māras dievnams – vieta, kur notiek latviskais pirts rituāls.....	23
Pirtsslotas.....	31
Pirtnieks, pirtniece.....	39
Pirts rituāla norise.....	42
<i>Sagatavošanās pirts rituālam.....</i>	42
<i>Sasveicināšanās ar pirti.....</i>	46
<i>Skrubīšu reize.....</i>	48
<i>Peramies paši.....</i>	51
<i>Iepēšana.....</i>	56
<i>Lielais pēriens.....</i>	57
<i>Peldināšana jeb “ludināšana”.....</i>	64
<i>Atpakaļ siltumā.....</i>	71
<i>Atpūtas brīdis.....</i>	73
<i>Medus reize.....</i>	74
<i>Pirts rituāla nobeigums.....</i>	75
Somu pieredze.....	77
Krievu pirts.....	81
Kailums pirtī.....	86
Nobeigums.....	91
Avoti un atsauces.....	94
<i>Izmantotā literatūra.....</i>	94
<i>Interneta resursi.....</i>	95
<i>Citāti oriģinālvalodā.....</i>	96

# Ievads

Latviskais pirts rituāls ir latviešu senas dzīvesziņas sastāvdaļa. Mums nav viena konkrēta vēstures avota, kurā precīzi konstatēt, kāds daudzus gadsimtus atpakaļ ir bijis latviskais pirts rituāls visās tā niansēs, bet, rūpīgi savācot visus izkaisītās informācijas fragmentus latvju dainās, tautas ticējumos, senos hroniku fragmentos, etnogrāfiskajos un arheoloģiskajos pētījumos, varam droši apgalvot, ka latviskajam pirts rituālam ir senas saknes, kas stiepjas vairāk nekā tūkstoš gadu senā vēsturē. Gluži kā Ausekļa – Miķeļa Krogzemja un Jāzepa Vītola dziesmā par Gaismas pili, kur

“... Tautas dēli uzminēja  
Sen aizmirstu svētumu:  
Gaismu sauca, Gaisma ausa,  
Augšām cēlās Gaismas pils!”

arī latviskais pirts rituāls neizskaidrojamā un brīnumainā veidā ir saglabājies latviešu tautas zemapziņas atmiņā cauri daudzkārtējiem latviskā noliegšanas periodiem un okupācijas gadiem, cauri tumsonīgajiem viduslaikiem. Īpaši smags vēstures periods ir bijuši viduslaiki, kad, piemēram, tika aizliegta un aizmirsta romiešu pirts kultūra – *Sanus per Aquam* (veselība caur ūdeni) – ko mēs šodienas modernajā pasaulē atkal esam cēlušī godā un pazīstam lietojot tikai abreviatūru SPA.

“Romas valsts ekonomiskais pagrimums un kristietības sākums izraisīja dārgās peldes kultūras pagrimumu. Kristietības sākumā cilvēki vēl atzina pirtis, taču laika gaitā augošā dievbijība un pārspīlētais kautrīgums radīja pat ķermeņa higiēnas noliegumu.”<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Maalehe Raamat, “Pirts. Veselība ikdienā”, 8. lpp.

Tajā laikā daudzas latviešu pirtnieces, kas patiesi saprata latviskā pirts rituāla spēku un mācēja pirtī dziedināt, tika nežēlīgā veidā spīdzinātas un sadedzinātas, jo tā laika varas vīriem – dažiem vienkārši prāta vājuma dēļ, citiem sadistisku tieksmju vai varas un intrigu dēļ – labpatika šis pirts spēka pazinējas pasludināt par raganām.

“Tieši viduslaikos, raganu vajāšanas procesos, aizgāja nebūtībā un nezināšanā daudzas jau antīkajā pasaulē pazīstamas receptes, ārstniecības metodes, dziedniecības paņēmieni, jo sievietes, baidoties no inkvizīciju tiesām, baidījās pārņemt zināšanas no savām priekštecēm.”<sup>2</sup>

Pagājušajā gadsimtā, Latvijas okupācijas laikā, padomju komunistiskie funkcionāri pirts tradīciju pilnībā izkropļoja un degradēja, radot vairākām paaudzēm absolūti aplamu un bieži negatīvu priekšstatu par pirts nozīmi un tradīcijām. Somu tautas labi iecerētā dāvana Padomju Savienības valdībai tika transformēta padomju saunas versijā ar ēšanu, piederšanos, dažkārt izvīrtību un reizēm arī letāliem iznākumiem vienā no viesību nama telpām, kura nesaprotamu iemeslu dēļ bija ļoti karsta. Ar dziedniecisko, garīgo, latvisko pirts rituālu tam nebija pat vājas līdzības. Tomēr, arī tajos gados okupētās Latvijas tālos lauku nostūros, latviskais pirts rituāls turpināja gruzdēt tautas zemapziņas atmiņā.

Un šodien, tautas dēlu un meitu – pirtnieku un pirtnieču “uzminēts” jeb no tautas zemapziņas atcerēts un no informācijas lauskām kopā “salīmēts”, latviskais pirts rituāls ir stabili un droši nostiprinājis savu unikālo vietu pasaules tautu pirts kultūras mantojumā un tā dzīvajā pielietojumā.

Katra tradīcija, kas veido mūsu nacionālo identitāti, ir būtiska un kopjama. Tāpēc esmu uzrakstījis šo grāmatu, jo man šķiet, ka ir svarīgi, lai katrs cilvēks, kurš sevi uzskata par latvieti, zinātu par latviešu pirti un latviskās pirts rituālu, kas ir vērā ņemama mūsu nacionālo tradīciju sastāvdaļa.

Savā darbā esmu apkopojis savu pirtnieka pieredzi, no maniem

---

<sup>2</sup> <http://lv.wikipedia.org/wiki/Ragana>

skolotājiem gūtās zināšanas, fragmentus no publiski pieejamajiem rakstu un drukas darbiem, kā arī savu mazo daļu no latviešu tautas zemapziņas atmiņas.

Divi dienas mežā gāju,  
It nenieka neredzēju;  
Kad es gāju trešā dienā,  
Ieraug' zelta ozoliņ'.  
Pie tā zelta ozoliņa  
Sudrabiņa upe tek;

Tās upītes maliņā  
Dieva dēli pirti taisa.  
Tur Saulīte pērties gāja  
Ar savām meitiņām.  
Dieva dēli garu meta,  
Zābakos stāvēdami.

# Vēstures liecības

## *Latviešu pirts rakstos*

Pētot dažādus senus aprakstus, esmu secinājis, ka pastāv ievērojamas grūtības atrast pilnīgi drošus informācijas avotus, no kuriem gūt absolūti precīzu priekšstatu par latviešu pirti un latvisko pirts rituālu. Ņemsim kaut vai latviešu tautas ticējumus, kurus sākotnēji uzskatīju par vienu no drošākajiem avotiem. Šeit ir virkne ticējumu, kuri ir pretrunā viens otram, piemēram, vai pirtsslotas ir gatavojamas jaunā vai vecā mēnesī:

“Pirts slotas jāgriež vecā mēnesī.

Ja peramās slotas sien jaunā mēnesī, tad aug blusas.

Vecā mēnesī pirts slotas jātaisa, tad blusas neiemetīsies.

Pirts slotas žagari jāgriež jaunā mēnesī, tad slotā ir laba, stipra un viņai nebirst lapas nost.

Ja pirts slotu žagarus griež mēneša brucībās, dilstošā mēnesī, tad slotā ātri izput un viņai nobirst lapas.

Pirts slotas jāsien jaunā mēnesī, jo tad lapas nenobirst.

Pirts slotas jāsien no Jāņa dienas pušķiem vecā mēnesī, tad āda neniez pēc pāršanās.

Pirts slotas nevajaga siet jaunā mēnesī, jo tad pārējiemies niesz miesa.

Peramās slotas jāgriež vecā mēnesī, tad niestis nemetas.

Peramās slotas vajaga siet jaunā mēnesī, tad nebirst lapas un ir mīkstas.

Peramās (pirts) slotas vajagot siet vecā mēnesī, tad ļaudis nemiezot, kur neklājas.

Kas ar jaunā mēnesī taisītām slotām peras, tam kasus metas.”<sup>3</sup>

---

<sup>3</sup> <http://www.pirtslietas.lv/web/?id=400275>

Vai arī par pirtsslotas atstāšanu uz lāvas pēc pāršanās:

“No pirts aizejot (nomazgājušamies), uz lāvas jāatstāj garmeta un slotu, lai Laimiņa var izpērties.

Slotu pēc pāršanās pirtī nedrīkstot uz lāvas atstāt, tad velns peroties.”<sup>4</sup>

Jāņem arī vērā, ka rakstiskās liecības par pirti tapušas dažādos laikos un gadsimtos, kur tā laika apstākļi, cilvēku izpratne un daudzi citi faktori varēja būtiski mainīt vienu vai otru pirts tradīciju. 19. gadsimta tautas ticējumos nereti parādās kristīgās baznīcas vērtības pirts rituālos, kas pastāv līdzās ticībai Mārai un Laimai: “It īpaši vecās sievas tā darījušas: nopērušās, noietās ceļos uz lāvas beņķīti, noskaitīja tēva reizi, nobučoja lāvu un slotu. Vecākās sievas vēl tagad neļauj pirtī kliegt, aurot, dziedāt. No pirts iznākot, pārmet krustu, noskaita tēva reizi, un vēl kādu pantiņu; saka vēl: “Peries nu, mīļā Māriņ, mūsu pērtā gariņā.””<sup>5</sup>

Tāpat, piemēram, varam iztēloties, ja kāds pirts pētīšanas entuziasts tālā nākotnē pētīs latviešu paradumus iet pirtī 20. gadsimta astoņdesmitajos gados, ļoti iespējams, latviskajai pirtij var tikt maldīgi piedēvēts tā laika raksturīgākā pirts – sausa, karsta, komplektā ar brangu pieēšanas, piedzeršanos un ballīti.

Tomēr nevaram smādēt to mazumiņu, ko mums par latviešu pirti atstājuši dažādi vēsturnieku atzīti latviešu tradīciju pierakstītāji.

“Ziņas par Daugavas lībiešu pirti ap 1196.-98. gadu sniedz Livonijas Indriķa Hronika (II, 7), stāstot, ka lībiešu pirtis atradušās netālu no kuģu piestātnes Daugavas malā. Arheologi Mārtiņsalas lībiešu ciemā atrakuši celtni – pirti. Tā bijusi 2,5 x 2,5 m liela dēļu vienas telpas celtnē ar akmeņu krāsni un mazu priekšnamu. Pirts tiešām atradies tikai pārdesmit metru attālumā no Daugavas. Indriķa hronikā par 1215. g. notikumiem minētas latgaļu valdnieka Tāivalža pirtis

---

<sup>4</sup> <http://www.pirtslietas.lv/web/?id=400275>

<sup>5</sup> Turpat



Trikātā. 1223. g. pirts minēta Atskaņu hronikā. Senāko Latvijas pirts attēlu 1661. gada pavasarī Grobiņā uzzīmējis Šveices mākslinieks J. R. Šturms.

Savu vērojumu, kā Dobeles apkārtnes latvieši mazgājas pirtī, mums atstājis ārsts Lentilijs Rozins 1677.-1680. gadā. “Pirtis viņi (zemnieki) mazgājas jo bieži, gandrīz katru septīto dienu. Te viņi nesēžas ūdenī, bet kāpj lāvā un noguļas uz muguras pa lielākai daļai kaili un lielākā mērā svīzdami. Turpat ir arī kalpone (acīmredzot laitītāja), kas sasietu bērza zariņu slotu papriekš mērcē karstā ūdenī vai sārmā un tad to viegli vispār sit lāvā vispirms uz muguras, pēc tam uz vēdera gulošus, ko sauc pērties. Un tas nevienam nav par kaunu, jo tāda ir ieraža. Zemnieki, kad tie krietni sakarsuši, metas no pirts tūliņ līdz kaklam garām tekošā ūdenī (jo pirts pa lielākai daļai top būvētas strautu vai upju malās) vai ziemas laikā vārtās sniegā un to dara pat trīs reizes no vietas, bez kādas kaites; šādā veidā esmu pats redzējis drudzi aizdzenam”.<sup>6</sup>

“Latviešu Indriķis stāsta, ka igauņi un sakalieši, atkāpdamies no Autines, sagūstījuši latviešu virsaiti Tāļivaldi (Trikātā pie Valmieras), kad viņš gājis uz pirti no slēpņa mežā, un pie uguns viņu līdz nāvei nomocījuši, gribēdami izspiest naudu. Indriķis stāsta arī par lībiešiem pie Ikšķiles, kā tie reiz, nelabā apsēsti, no savām pirtīm esot gājuši uz Daugavu cerībā tur nomazgāt saņemto kristīgo ticību. Tas, ko latviešu Indriķis stāsta, pilnīgi saskan ar latviešu tautā vēl tagad saglabāto paražu – pēc sviedrēšanās cilvēki neapģērbusies skrien ārā no karstās pirts un pie strauta vai dīķa aplaistās ar aukstu ūdeni vai arī lec ūdenī...

Pirts latviešiem vienmēr bijusi lielā godā. Dainas to sauc par Māras pirti vai arī par Laimas pirti, jo viņas abas ir klāt svarīgajā brīdī, kad pirtī rodas jauna dzīvība. Tomēr pretstatā agrākiem uzskatiem, Māras un Laimas darbības lauki pilnīgi atšķirīgi, ko apstiprina jaunākie pētījumi. Māras ziņā ir augums un vieliskās dabas norises, Laimas ziņā – liktenis, laime, laba izdošanās.”<sup>7</sup>

<sup>6</sup> <http://www.termorelax.com/web/?id=401674>

<sup>7</sup> <http://www.pirts-sauna.lv/content/view/14/46/>

1894. gadā Jelgavā izdotajos un vēl vecajā drukā iespiestajos kopotajos rakstos “Latvju dainas” 1. sējumā ir aprakstīta senlatviešu pirts un ar to saistītās darbības, kuras no tautas teicējiem pierakstījis un apkopojis Krišjānis Barons: “Latviešu pirts stāv atsevišķi no citām māju ēkām pie kāda diķīša, strautiņa vai upītes, lai tuvumā ūdens priekš mazgāšanās dabujams. Pirts ēka dalās caur visdussieni divās telpās: mazākā, jeb priekšnamiņā, un lielākā, jeb īstajā pirtī, tur mazgajās un perās. Priekšnama dibinskaktā stāvēja katls ūdens sildīšanai, un pie ārsienas liela dziļa sile, vai baļļa ar aukstu ūdeni. Grīdas, griestu un soliņa apsēsšanai priekšnamam trūka, bet sienās bija sadzīti vadži, kur pakārt noģērbtās drēbes. Priekšnams bija auksts. Pašā kurināmā pirtī gar vidussieni bija pirts krāsns ar krāsns muti un bedri uz durvju pusi. Krāsns nebija mūrēta, bet sakrauta no prāviem cietiem lauka akmeņiem. Krāsns virspuses jeb muguras akmiņus, uz kuriem lēja garu, sauca par ceriem. Krāsniņ pretī stiepās gar visu āras sienu, labi paaugsti, plata biezu dēļu lāva, un zemāku lāvai priekšā gari soli, kas nereti arī ieņēma divas atlikušās sienas. Katrā no šīm pēdējām bija mazs lodziņš, viens ar rūtīm, otrs aizšaujams, vai ar pirtsslotu aizbāžams. Caur šo izlaida dūmus, pirti kurinot, jo skursteņa krāsniņ trūka. Grīda un griesti pašā pirtī bija no tievākiem apaļiem kokiem salikti; retāki atradās dēļu grīda.

Pirti kurināja allaž pa sestdienām, tiklīdz kādam no māju ļaudīm atlikās vaļas, malku un ūdeni priekš tam sagādāt un pirti izkurināt, tas gan ne katru nedēļu bija iespējams. Kurinātājam vajadzēja arī savu darbu labi mācēt un labi pieraudzīt, ka pirts būtu tīra, no dūmiem un tvaika svabada un pareizi izgarināta, lai gars būtu “salds”. Arī pirts taks bija glīti mēžams un no koka sprunguļiem notīrāms.

Pirmie gāja pērties vai nu sievas, vai vīri, kā kuriem darbs agrāki beidzās. Senāk pat abi dzimumi kopā gājuši pirtī. Apgaismošana bija ļoti trūcīga. Krāsns bedrē dedza krāsns mutē iesprausts skals, kas garaiņu dēļ tikko mirdzēja un pirts dibinu pameta gluži tumsā. Vakara pakrēslī nereti iztika gluži bez uguns. Garu lēja ar kausiņu, vai ķipīti uz ceriem. Lāvā pērās ar lapainām bērza slotām stiprā garā, un pēc tam mērenā gaisā uz zemajiem soliem mazgājās.